

Romanlar, qəhrəmanlar

Tələbəlik illərindən tanıdığım Nigar Qarayeva. O illərdə Nigar təzəcə yaradıcılığa başlamışdı, hələ addımları zərif və kövrək idi, titrək idi desəm, daha doğru olar. ADU-nun jurnalistika fakültəsini bitirəndən sonra (1972) öz doğma rayonu Beyləqanda, yerli qəzetdə çalışdı, sonra Bakı həyatı- "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, kinostudiya, uşaq kitabxanası, "Şəfəq" qəzeti və s. Bir jurnalist-ziyalı ömrü. Amma 80-ci illərdən başlayaraq, Nigar xanım hekayələrini, sonra povestlərini bap etdi. Mən əsl mətləbə keçmişdən öncə onun hekayələrindən söz açmaq istəyirəm.

Nəsrin klassik qanunlarından

biri də budur ki, yazıçı yaradıcılığa hekayə ilə başlayır. Çünki hekayə nəsrin iri janrlarına keçmək üçün bir trampindir, burada müəyyən təcrübə əldə etdikdən, uğura imza atdıqdan sonra povestə, lap elə romana da keçə bilərsən. Bu "balaca" janrda dünyanın Çexov, Cəlil Məmmədquluzadə, Mopassan, Haqverdiyev kimi nəhəngləri şedevrlər yaradıblar. Çexovun ömründə romanı olmayıb, amma onun hekayələrinin hər biri böyük romanların tutumu səviyyəsindədir. Bu fikri Mirzə Cəlilin hekayələri barədə də söyləyə bilərik. Nigar xanımın "Durnalar qayıdacaqlar", "Qaragilə", "Elegiya", "Yaralı qərənfillər", "Ağlama, qu quşu, ağlama" hekayələrini oxuyandan sonra məndə belə bir qənaət yarandı ki, o, bu "kiçik" janrda maraqlı obrazlar, bitkin süjet xəttinə malik kompozisiya, səlis, rəvan təhkiyə tərzilə diqqəti cəlb edirsə, bu uğurları nəsrin digər janrlarında da davam etdirə bilər.

Məsələn, "Qaragilə" hekayəsində adi bir insanın-kənddə yaşayan bir qızın-Qaragilənin mənəvi sarsıntıları təsvir olunur. "Qaragilə, ay Qaragilə, bir bura gəl". Neçənci dəfəydi bu səsin dalınca həyətin qapısını açıb üzüm tənəklərinin, nar kollarının arasından keçərək başın o biri başına tərəf getdi və dayanıb ürkək-ürkek çəpərin o tayına boylandı. Ruhunda, qəlbində bu səsə dilə deyiləsi mümkün olmayan bir ehtiyac hiss edirdi və bu ehtiyac içində səhərin gözü açılmadan o səsi gözləyirdi".

Hekayənin qəhrəmanı Qaragilə o səsin həsrətindədir.

Amma "ona dikilən baxışlarda laqeydlik, istehza, hər nə desən varydı, ancaq bu xırdaca, çəlimsiz qızın istədiyi bir kəlmə, xoş söz, bir mehriban baxış, o da yoxuydu". Bu laqeydliyin, ona dikilən istehzalı baxışların sevən bir qəlbi necə parçaladığını müəllif psixoloji, daxildən gələn sarsıntıların diqtəsiylə reallaşdırır. Qız Rövşəni sevir, bu sevgi onda ümid yaratsa da, ümitsizliyə, onun yaşamaq, sevmək duyğularını intihara aparıb çıxarır. O, içindəki "yaralı nəğməni" son dəfə onu qoynuna alacaq qırçın dalğalara tapşırır. Günlərdən bəri qəlbinin ən incə hissələrini həkk etdiyi dəftərdə isə bu sözləri oxunur: "Əziz Rövşən, bir gün mən bu dünyada olmayanda, bu şeirləri oxuyub mənə yada salarsan. Bu dünyada bu şeirlərdən əziz, qiymətli heç nəyim yoxdu, onu da sənə tapşırıb gedirəm. Bir də istəyirəm ki, son istəyimi sən də biləsən. Sən də bu şeirlər kimi mənə yaxın, doğma idin".

Çox kədərli bir hekayədir və müəllif insanlara sevgi ilə yanaşan bir qızın sevgisizliyə layiq olmadığını, işığı tükənən bir mühitdə faciəsini əks etdirir. Demək istəyir ki, hamının çəlimsiz bir qız kimi baxdığı Qaragilənin ürəyi çoxlarına nəsib olmayan sevgi ürəyi, özü də şeir dolu ürəyi varmış. Nigar xanımın "Durnalar qayıdacaqlar" hekayəsi də həm o dövrün (səksəninci illərin), həm də bu dövrün mənəvi-ekoloji bir faciəsindən söz açır. Kəndlər boşalır, oğullar şəhərə pərvazlanır, qocalar nigarançılıq içindədirlər.

Amma bu hekayənin sonu faciə ilə bitmir

Oğul (Tərən) son anda qərarını dəyişir, yenə kəndə üz tutur: "Dədəsinin, anasının doğma hənirtisini hiss eləyib nəfəsini dərdir. Çamadanını bir tərəfə tullayıb özü düzəltdiyi oturmaqdan birinə çökdü. Köynəyinin yaxasını açıb arxayın və ürək sakitliyi ilə nəfəs almağa başladı". Hər iki hekayədə bizi razı salan odur ki, müəllif xarakter bir obraz yaratmağa nail olub, onu insan qəlbinin hissələri, duyğuları maraqlandırır və bu hekayələrdə dil səlisliyi, psixoloji məqamları bu dillə ifadə etmək səyi diqqəti cəlb edir. Mənə müəllifin "Gecikmiş yaz" hekayəsi də xoş təsir bağışladı. Nigar xanım bu yazıda "hekayə içində hekayə" üsulunu seçib, oxşar tələlərdən söz açır. Oğlan sevdiyi qızın anasının süpürgəçi işlədiyini bilən

dən sonra ona irad tutur və qız ondan ayrılır. Anası Sərvinəzın taleyi də buna bənzər. Ümumiyyətlə, Nigar xanımın əksər hekayələri mənəvi-əxlaqi məsələlərdən söz açır. Təkcə hekayələrində deyil, povestlərində də, romanlarında da bu məsələ həmişə ön planda olur. Mən onun "Gümüşü çayın sahilində" və "Dağılmış yuva" povestlərini də oxudum. Hekayələrinə məxsus olan bədii-estetik müəyyənlik, psixoloji ovqat, dilinin, üslubunun səlisliyi povestlərində də davam etdirilir.

Özü də müəllif povestlərində

ayrı-ayrı detallardan məharətlə istifadə edir. Məsələn, "Gümüşü çayın sahilində" povestində işıq detallı əsərin bədii-estetik missiyasını aydınlaşdıran bir vasitəyə çevrilir: "Ağlı söz kəsəndən elə ürəyi boyda bir işığın həsrətini çəkirdi. Yalnız bu işıqda dünyanı öz rəngləriylə, bütün gözəlliyi ilə görəcek, arzularına, istəklərinə çata biləcəkdi. Axır ki, bu qədər iztirablardan sonra bu işığa qovuşacaqdı. Uzun illərdən bəri həsrətini çəkdiyi bu işıq elə yaxında idi ki, əlini uzatsa, çata bilərdi. Ancaq bir az əvvəl eşitdiyi acı xəbər yenə işıqla onun arasında dərin, sonu görünməyən bir uçurumu yaratdı". Povestin qəhrəmanı cavan professor-göz həkimi Yılmazdır. İşıqla zülmət arasında həmişə mübarizə davam edib, gah işıq qaranlığı eridib, gah da zülmət-qaranlıq işığa qənim kəsilib. Povestdə də Yılmazın xeyirxah əməlləri qarşısında həmişə maneələr durur. Və axırda bu mübarizədə onun paxıllığını çəken bədaxlar məğlub olur. Nigar xanımın hər bir əsərində olduğu kimi, bu povestində də təbiət təsvirləri mühüm yer tutur və deyərlik ki, Təbiət ayrıca obraz kimi diqqəti cəlb edir: "Qar yağır. Xırdaca ulduzlara bənzəyən saysız-hesabsız qar dənəcikləri yüngül-yüngül havada uçuşur. Hərdən gah yaxınlaşan, gah da uzaqlaşan küləyin viyılısı eşidilir.

Bir azdan hər yan - yollar, çığırlar, ağaclar, evlərin damları yumuşaq qarla örtülür. Təbiət ağappaq qar işığında sanki dərin yuxuya gedib". Bundan sonra yaz və payız fəsillərinin rəsmi gəlir. Nəsrin havasına şeirliyyət nəfəsi qarışır. "Dağılmış yuva" povesti də maraqlı süjet əsasında qurulub. Müəllif burada halallıq problemini aparıcı xəttə çevirib. Əgər insan halal həyat tərzini dəyişirsə, haram tikəyə-rüşvə-

tə əl atırsa, onun mənəviyyəti da uçuruma sürüklənəcək, bu çevriliş təbii ki, əvvəllər halallıq üstündə qurulan ailəni də çökdürəcək.

Nigar Qarayeva doxsanıncı illərdə "Daş hasar" və "Sınımsız sükut" romanlarını qələmə aldı.

Burada görkəmli tənqidçi Yaşar Qarayevin bir fikrini xatırlamaq istəyirəm: "Roman, hər şeydən əvvəl, böyük epik lövhələr janrıdır, dövrü, epoxanı təsvir etmək üçün ən əhatəli və imkanlı formadır. Oçerk, hekayə, yaxud povest həyatın nisbətən kiçik bir parçasını təsvir edir, roman isə ən böyük parçasını! O, həyatı və cəmiyyət tarixini vəhdət və bütövlükdə mənalandıra bilir, hər şeyi və ən geniş səkildə təsvir etmək hüququ hamıdan çox romana məxsusdur. Onun bütün başqa ədəbi janrlardan fərqi haqlı olaraq heykəlin rəsmdən fərqi-nə bənzədirlər: rəsmdə predmet bir tərəfdən, heykəldə dörd tərəfdən görünür".

Nigar Qarayevanın bu iki romanında da Azərbaycan gerçəkliyinin doxsanıncı illər mənzərələri əks olunub. Doxsanıncı illərin əvvəlləri, xüsusilə, Qarabağ müharibəsinin şiddət aldığı dövrdə Azərbaycanın hər bir guşəsində, hər bir ailəsində son dərəcə gərgin, mürəkkəb situasiyalar yaşanırdı. Müharibə fəlakət deməkdir, insanı mənəvi sınağa çəkən, onu həm inamla yaşamağa səsləyən, həm də ümitsizliyə düşür edən bəşəri bir prosesdir. "Daş hasar" romanında da Nigar xanım bu prosesin reallığını əks etdirmişdir. Təbii ki, o, müşahidəçi kimi təsvir etdiyi hadisələrin içində olub, amma burada bədii ümumiləşdirmə meyarı əsas rol oynayır.

"Daş hasar"da

personajların sayı az deyil, amma müəllif bədii fikrin obyektini sağa-sola səpələmir, ən əsas hadisələrə və obrazlara yönəldir.

Hər hansı bir roman ilk növbədə, orada təsvir olunan hadisələrin və obrazların necə təcəssüm olunması ilə müəyyənleşir. Elə roman var ki, orada hadisələrin təsviri ön plandadır, obrazlar da (müsbət olsun ya mənfi) bu hadisələrə tabe edilir, yəni sırf "hadisə" romanı yaradılır. Elə romanlar da var ki, onları "xarakterlər romanları" kimi səciyyələndirmək olar. Yəni bu romanlarda hadisələr deyil, obrazlar -onların taleyi aparıcı xətti təşkil

edir. Əlbəttə, bu tipli romanlarda təsvir olunan hadisələrin də əhəmiyyətini azaltmırıq. Nigar xanımın "Daş hasar" və "Sınımsız sükut" romanlarında da bizi daha çox qəhrəmanların taleyi düşündürür. "Qəhrəman" sözünü də sovet dönmində olduğu kimi mənalandırmayacaq. Vaxtilə yazılan əsərlərdə "müsbət qəhrəman" sorağına düşürdük, əgər həmin obrazda əksər müsbət keyfiyyətlər tapırdıqsa, ona birmənalı şəkildə "müsbət qəhrəman" yarlığı yapışdırırdıq.

Amma qəhrəman dedikdə, indi belə düşünürük ki, onda tək müsbət keyfiyyətlər olmasın, o, bir insan kimi "boyaların qatışığında" təqdim olunsun. Nigar Qarayevanın hər iki romanında məhz belə mürəkkəb tələli obrazlar diqqəti cəlb edir.

Öncə qeyd etdik ki, "Daş hasar" romanı bizim yaşadığımız və heç zaman unutmadığımız o ziddiyyətli illərin hadisələrindən söz açır. Lakin bu tanış hadisələr içində insanlar - o mürəkkəb, ziddiyyətli həyatı necə yaşamışlar - bax, bizi bu düşündürürdü. "Daş hasar"da bir-birindən xasiyyət və xarakter etibarilə fərqli, biri digərinə oxşamayan, bir-birindən fərqli obrazlar: Tutubəyim, qızları Solmaz və Sara, erməni Xles Xristofor və arvadı Aşxən, Üzeyir müəllim, Sərvi, Ayaz, Xumar, Gülnar, Cəlil kişi, Qonça, Çiçək, Qara kişi, Nuruş, İlahə, Şahbikə, Güllöyşə, Rauf, Müşfiq, Yetim Nubar, dəmirçi Gizir, Ballı arvad, Eldəniz, Nurəddin, Sədrəddin, Əfləldin, Şakir Dünyamaliyev, İlham, Mehri, Niyaz, Kamal, Güllüşən arvad, Kamil, Azad, Misirxan müəllim, Uğur (bir neçəsini də unutduq).

Bu sıralamanı ona görə təqdim etdim ki, "Daş hasar" çoxsürətli romandır, çoxsürətlilik isə süjet xəttinin çoxşaxəlliliyinə gətirib çıxarır. Adlarını çəkdiyim surətlərin bir çoxu sırf epizodikdir, romanda o qədər də görünməzlər, onlar hadisələrdə nəyi isə həll etmək iqtidarında deyildirlər. Amma elə obrazlar var ki, onlar romanda həlledici rol oynayırlar, müxtəlif insan tiplərini və psixologiyasını ifadə edirlər. Özü də öncə qeyd etdiyim kimi, bu obrazların heç biri digərinə bənzəmir, hər biri fərqlidir, təbii ki, müəyyən obrazları təhlil edərkən "müsbət-mənfi" bölgüsünə ehtiyac duymayacaq. Çünki romanda təsvir edilən əsas obrazların hər biri özünəməxsusluğu ilə seçilir.